

El racó de la història

JOSEFA AMAR, PRIMERA DONA A L'ACADÈMIA DE MEDICINA DE BARCELONA L'ANY 1790

Edelmira Domènech
Acadèmica numeraria

L'any 1790 l'Acadèmia Mèdico Pràctica de Barcelona va elegir com a membre, en la categoria de "soci lliure", a Josefa Amar. És la primera dona que ha estat membre de l'Acadèmia. Es tracta d'un fet totalment inusual, però que entra dins de l'esperit de la cultura de l'època aquí: la Il·lustració.

L'actord. Es va prendre en la Junta de l'Acadèmia de 22 de novembre de 1790, ocupa 15 línies en el llibre d'actes, i és l'únic tema que consta en l'acta d'aquella sessió. Diu textualment!:

"Noviembre 22 de 1790. En la Junta celebrada el día 22 de 9bre se propuso si, deseando la Academia distribuir los Titulos de Socios Libres a las personas de relevantes luces y bien merecido mérito, seria del caso expedir uno a favor de D Josefa Amar. Expuso el Censor su dictamen, e hizo presente el obstáculo de ser de distinto sexo, y no constarle que las Sras. hayan sido admitidas a las Academias, pero se hizo cargo que las Universidades las habian conferido grados de Doctor y manifestó la instrucción y literatura de la expresada Señora, publicada por los papeles públicos dando noticias de sus obras, en especial por el libro de la Crianza física de las mujeres, por cuyo motivo dejó la elección al arbitrio de la Academia. En consecuencia de todo lo expuesto, y de constar a todos los socios la instrucción de D Josefa de Amar en puntos de Medicina, y de cuanto ha ilustrado al orbe literario con sus escritos, honrando a las damas españolas, y venir de antigua descendencia de Médicos de Cámara muy esclarecidos, se resolvió colocarla en la clase de Socios Libres, y me mandó la Academia le librase el correspondiente título."

Van assistir a l'acte 14 acadèmics (el nombre de membres era aleshores de 20), els noms dels quals consten al peu de l'acta. Són els doctors: Lluís Prats, Ignasi Montaner, Joseph Ignasi Sanponts, Vicenç Grasset, Bonaventura Casals, Francesc Salvà i Campillo, Llorenç Grasset, Josep Steva, Francesc Sanponts, Vicenç Mitjavila, Tomàs Ventosa, Benito Coll, Gaspar Rosés, Joan Sastre.

A la sessió següent, de 29 de novembre, hi ha una petita referència al cas: *"En atención a haberse creado Socia a D Josefa Amar, y no poder servir para ella ninguno de los títulos impresos, se acordó componer uno de adaptable a ella, y para esto se comisionó al Dr. D. Josef Coll para que lo trabajase y que después de escrito en buena vitella se le remita"*

Els socis lliures. L'Acadèmia s'havia creat l'any 1770 i tenia inicialment dos tipus de socis: els "socis de Barcelona" i els

"socis foranis", sense que es marquessin diferències entre ells. Els foranis quan estaven a Barcelona podien assistir a les sessions com els que eren habituals de la casa. El 1781 es van iniciar els "socis corresponsals". L'any 1790 hi hagué un cert canvi, bastant profund, en els estatuts de l'Acadèmia i els tipus de socis. Els foranis van passar a dir-se "socis íntimos españoles", també hi hagué els "socis íntimos extranjeros". Tots ells havien de ser metges. Hi ha dues altres categories: els "socis honorarios", que eren personalitats rellevants de la vida social alienes a la medicina. El primer va ser el comte de Floridablanca, que era el primer secretari d'estat.

També hi havia els "socis lliures", que acullen personalitats de la ciència, a l'inici no metges, encara que després també, però residents a fora. El nombre màxim és de 12 i poden ser espanyols o estrangers. A aquest grup pertany Josefa Amar. En aquell any 1790 van ser elegits els sis primers, al capdavant dels quals hi ha Mr. Tillet, president de la Reial Societat de Medicina de París.

Si analitzem la llista d'aquests "socis lliures", podem intuir una mica la intenció de l'Acadèmia. El primer any n'hi ha sis, i es deixen la meitat d'escons per a cobrir més endavant. Els noms són prou importants. El primer, ja s'ha apuntat, és M. Tillet, president de la societat de medicina francesa. Recordem que aleshores el centre més important de la medicina del món és París. Segueix Antoni Martí i Franquès, el savi d'Altafulla, una de les grans personalitats de la ciència catalana, pels seus estudis molt afinats de l'anàlisi de la composició de l'aire. El tercer és Antoni Palau, català, professor de botànica a Madrid. Després Louis Proust, químic francès de primera línia, aleshores professor a Segòvia. Segueix Pedro Gutiérrez Bueno, catedràtic de química de Madrid. Hi ha, doncs, tres químics, un metge francès i un botànic. La sisena electa és una dona que publica sobre temes d'educació de la dona. Sembla bastant clar que l'Acadèmia catalana ha volgut reconèixer i destacar aquesta línia.

Dades biogràfiques. Josefa Amar no era metgessa ni sabem que exercís cap activitat sanitària. Cal dir, però, que era de nissaga coneguda de metges a Saragossa i Madrid, el que va influir si més en la seva formació. És un exemple de la instrucció femenina en l'època de la Il·lustració, que a l'Estat Espanyol es va desenvolupar molt poc. La seva obra i la seva personalitat han estat relativament estudiades, però a un nivell bas-

tant erudit que ha transcendit poc. L'estudi més a l'abast és el d'Aurora Rivière³, que seguim en bona part.

Josefa Amar y Borbón va néixer a Saragossa l'any 1753. A la majoria de cites que hem vist, es dona la data de l'any 1749, però en una font que sembla documentada⁴, es diu que va ser batejada a la església de San Miguel de los Navarros el dia 4 de febrer de 1753.

Nasqué dins d'una família de nissaga mèdica per les dues bandes. El pare, José Amar y Arguedes, va ser catedràtic de la Facultat de Medicina de Saragossa i després va anar a Madrid, on fou metge de cambra. La mare, Ignacia Borbón, era filla d'un metge ben conegut, Miguel Borbón y Berné, que també fou metge de cambra. Tant l'avi matern com el pare foren membres de l'Acadèmia Mèdica Matritense, antecessora de l'actual Acadèmia de Medicina de Madrid. Ambdós, pare i avi, són esmentats en els repertoris clàssics de la medicina espanyola, com a metges importants a la cort, però també amb obra pròpia publicada⁵.

Quan encara era petita, la família anà a Madrid, probablement per influència de l'avi. El pare aviat se situà bé a la cort, on va ser també metge de cambra de Ferran VI i Carles III, junt amb altres honors. Com assenyala Aurora Rivière, va rebre una educació gens usual aleshores, amb una formació sòlida en llengües clàssiques, però també en les modernes: francès, anglès i italià. Junt amb el castellà, fan sis llengües, fet molt important en una noia a l'Espanya del segle XVIII i que la va dur al cap dels anys a fer traduccions diverses i a publicar també pel seu compte obra pròpia. Per això Rivière la defineix, a la inici del seu escrit, com a "traductora y ensayista".

L'any 1772 va tornar a Saragossa, després d'haver-se casat amb Joaquín Fuertes Piquer, jurista destinat a la Reial Audiència d'Aragó. Aleshores va fer la seva obra escrita, i es va relacionar amb la Societat Econòmica de Saragossa, en la qual va ingressar l'any 1782, sense cap dificultat. Quan més tard la van proposar per a la Societat Econòmica Matritense es va plantejar el tema de ser una dona, que es va resoldre creant una "Junta de Damas". El seu marit va morir aviat i després la seva figura s'ha esvaït. Queda el record de la seva participació en les lluites dels setges de 1808 i 1809, durant la Guerra del Francès, i el seu nom està, junt amb el d'altres dones, en el monument a les heroïnes de Saragossa a la plaça del Portillo.

Sembla que va morir a Saragossa l'any 1813, segons una làpida funerària. Està enterrada al cementiri de l'Hospital de Nuestra Señora de Gracia. Rivière asenyala, però, que "altres testimonis allarguen la seva vida fins el 1833"⁶. Té un carrer en el centre de Saragossa i el novembre de 2002 s'acordà donar el seu nom a un Col·legi Públic d'Educació Infantil i Primària, també a Saragossa¹⁷.

Obra. La seva obra escrita és bastant àmplia. El text més important es considera que és el "*Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres*", del 1790, on defensa l'educació de la dona, el seu paper a la societat, i que, valorat

tenint en compte les idees del seu temps, significa un pas endavant per al desenvolupament social i intel·lectual de la dona. La seva obra ha estat relativament recuperada en els últims anys, principalment des del punt de vista del seu paper en la pedagogia o amb un enfocament feminista⁸.

A més, té altres escrits. Rivière cita dues traduccions de l'italià: una defensa de la literatura espanyola, feta per l'antic jesuïta Xavier Lampillas, publicada a Gènova en sis volums, i un assaig de Grisellini sobre instrucció als pagesos sobre temes d'economia agrícola, i també dues traduccions més de l'anglès.

Com a obra pròpia, se cita un text de 1784, ja sobre educació de la dona. També el "*Discurso en defensa del talento de las mujeres y de su aptitud para el gobierno y otros cargos en que se emplean los hombres*", enviat a la Societat Econòmica Matritense, que li va donar una certa fama en aquest camp. Més endavant una "*Oración gratulatoria*" per a aquella societat. Però potser el més important és el text de 1790, tot i que el primer enviat a la Societat Matritense sigui més demostratiu de les seves idees.

La repercussió de la seva obra ha estat tardana, però ara el seu record s'ha incorporat als clàssics del feminisme i de la defensa dels drets de la dona a Espanya, com a precursora, i és recordada aquí i també a fora. Se li han dedicat bastants treballs per part de professores d'universitats foranes, principalment americanes⁹, alguna europea¹⁰ i també per estudiosos espanyols¹¹. El juliol de 1999 es va celebrar a Albarracín un curs interdisciplinari sobre "Claves de la Il·lustración. Josefa Amar y Borbón. La figura y la obra".

NOTES

1. "Libro de Acuerdos y resoluciones de la Academia Médico Práctica de Barcelona", tomo I, (1770-1795), pp. 218-219.
2. *Ibid.* p. 219
3. Rivière Gómez, Aurora: "Amar Borbón, María Josefa (Zaragoza, 1749 - 1813?)" in Martínez, C, Pastor, R; de la Pascua, M.J; Tavera, S: "Mujeres en la historia de España. Enciclopedia biográfica" Barcelona (Planeta) 200, pp. 209-212, amb Bibliografía específica, pp. 747-748.
4. cita xarxa: http://fyl.unizar.es/latassa/A/Latassa_016, consultat el 02.01.2004
5. — v. Hernández Morejón, Antonio: "Historia bibliográfica de la medicina española" Madrid (Vda. Jordán, i altres), 1842-1852, 7 vols. v. t. VII, pp. 60-61 (Miguel Borbón) i VII, 345-346 (José Amar).
- v.t. Chinchilla, Anastasio: "Anales históricos de la medicina en general y bibliobibliográficos de la española en particular. Historia de la Medicina Española", Valencia Imp. López y Cia. i altres), 1841-1846, 4 vols. v. t. III, pp. 134-136 (Borbón) i IV, pp. 58-59 (Amar).
6. Rivière, A: loc. cit. p. 212.
7. Resolució del Departament d'Educació i Ciència del Govern d'Aragó de 18 de novembre de 2002, publicat al Boletín Oficial de Aragón de 2 de desembre.
8. Rivière, A. loc. cit. pp. 747-748. Aporta 13 cites bibliogràfiques.
9. Constance Sullivan de la Universitat de Minnesota, a Minneapolis; Carmen Chaves Tesser (abans, McClendon) de la de Georgia, a Atlanta, i Elizabeth Franklin Lewis, del Mary Washington College, a Fredericksburg, Virginia.
10. així el treball de Katalin Kéri, en llengua magyar
11. així els de Manuel López Torrijo (1984), Montserrat Huguet (1989), i entre els més recents els de Mónica Bolufer, Aurora Rivière, Victoria López Cordón, Meri Torras i A.M. Fernández Poncela.

EL PAPER DE JOAN GINÉ EN LA CONSTRUCCIÓ DE LA NOVA FACULTAT DE MEDICINA I L'HOSPITAL CLÍNIC DE BARCELONA

J. L. Ausín Hervella

El centenari de la mort de Joan Giné i Partagàs ens permet recordar quina va ser la seva aportació en algunes facetes del procés de modernització de la nostra medicina, en aquest cas, de les dues institucions bàsiques en la docència i l'assistència i els edificis que les albergaven: la Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic.

No farem ara la història completa del procés perquè no és l'ocasió i solament aportarem algunes pinzellades en els punts en els quals Giné està més implicat. La funció de motor de la modernització de la nostra medicina, que Corbella li atribueix, té en aquestes institucions una manifestació capdal¹. Ningú no ha treballat tant per tal que es fessin realitat. Es tracta de situacions molt diferents. Pel que fa a la Facultat, la raó era fonamentalment aconseguir una edificació i la dotació d'unes instal·lacions adequades per a la docència teòrica, els gabinets d'investigació, la biblioteca, etc. Tot, qüestió de diners.

Respecte de l'Hospital, era molt més. D'una banda, era passar d'haver d'utilitzar un establiment obsolet en tots els aspectes i que en gran part tractava la docència com una activitat intrusa, i arribar a tenir un hospital modern, de gestió pròpia, orientat al compliment integrat de les funcions d'assistència, de docència i d'investigació. Però el canvi que es demanava sobre l'Hospital sobrepassava en molt l'interès de la docència, ja que estaven en joc molts aspectes de canvi social, del pas d'una reminiscència de l'Antic Règim a la nova Europa, de l'autoritat basada en la revelació, als valors positivistes i democràtics. Per tant, el canvi de modernització era molt superior respecte de l'Hospital que sobre la Facultat. De fet, veurem com Giné, que demanava les dues coses, sempre insistí molt més en el tema de l'Hospital.

L'Hospital de la Santa Creu estava administrat en teoria per una junta amb dos canonges de la catedral de Barcelona i dos representants de l'ajuntament, normalment regidors. Però l'estudi de les dinàmiques habituals evidenciades en els actes i els testimonis dels contemporanis fan saber que el pes de l'element clerical era molt superior al civil. L'Hospital procedeix de l'època en què els homes de religió apareixen com els administradors dels fons de caritat que els ciutadans rics destinaven a la beneficència privada. Era un instrument de compensació de les desigualtats socials i d'atenció als miserables al moment de les malalties greus. Així havia estat durant molts segles. L'Església havia estat la inventora del sistema, i s'havia especialitzat en la gestió dels hospitals, de tal manera

que durant la guerra de la Independència s'encarrega de l'organització dels hospitals militars dels patriotes. Mantenien una legitimitat en la gestió hospitalària, derivada del concepte de l'hospital com a instrument de repartiment de la caritat. Quan la medicina cura poc, l'atenció hospitalària es fonamentalment d'acolliment, i no hi ha greu problema en què siguin religiosos els gestors, ja que la figura dels metges és complementària.

Al llarg del segle XIX, les noves funcions a l'hospital apareixen de la mà dels metges, els quals, per tant, reclamen un nou protagonisme i discuteixen la legitimitat tradicional. Veiem: fonamentalment l'hospital passa a ser l'instrument bàsic de l'ensenyament mèdic, l'eix d'experimentació de les tècniques que van apareixent, i gradualment es converteix en el centre en què s'apliquen coneixements que tenen un progressiu i prometedor grau de resolució, primer diagnòstic i després terapèutic. Amb això apareix una nova legitimitat, que discuteix la tradicional dels capellans. És la medicalització de l'hospital.

Aquest procés és lent i està sotmès a resistències dures del sector que fins ara tenia el control tradicional i que l'està perdent, perquè arriba quan l'Església està sotmesa a erosions per moltes bandes. Fins ara havia estat dirigint gran part del poder social i havia aconseguit un règim d'equilibris basats en un complex sistema de valors. No solament és una religió de persones, sinó que pretén organitzar les relacions socials. La contestació dels fonaments de la seva autoritat s'inicia al Renaixement, però ara apareixen multitud de factors, per totes bandes, en torrent, que soscaven els seus postulats. Podem considerar el regalisme dels nous governants, que volen les riqueses administrades pels religiosos i que impulsen successives desamortitzacions; les idees cíviques que consideren l'atenció als pobres com un deure ciutadà envers la solució de la caritat cristiana, un deure religiós (l'hospital finançat per almoines i administrat per religiosos haurà de passar a ser un establiment finançat per impostos, controlat pels poders cívics i dirigit per metges); el positivisme de la ciència moderna, que basa els seus predicats en el resultat de les comprovacions objectivables pels sentits o els instruments; el liberalisme, que considera la llibertat i la democràcia com al fonament de les relacions socials; la proletarització de les masses, fruit de la industrialització, que les desarreien i desvinculen dels elements d'autoritat tradicional...